# De rol van perceptie in het strafrecht

Merel Boas[1]

**In het strafrecht draait het om feiten, maar perceptie speelt een grotere rol dan vaak wordt aangenomen. Verwachtingen, beeldvorming, jargon en onbewuste patronen hebben invloed op de manier waarop verdachten, deskundigen en argumenten worden beoordeeld. Deze bijdrage pleit voor nuance, nieuwsgierigheid en het voortdurend bevragen van de eigen eerste indruk.**

Als dochter van twee juristen ben ik tóch psychiater geworden. Wél in de forensische psychiatrie, het strafrecht.

Ik herinner me nog hoe dat begon, bij de 'Criminalistenclub' in Maastricht, waar alle disciplines in de avond voor een gezamenlijke lezing bijeenkwamen. Dat wil zeggen: alle spelers van het strafrechtelijk proces. Een mengelmoes van strafrechters, griffiers, officieren van justitie, strafrechtadvocaten en wij, de Pro Justitiarapporteurs.

Dat we sterk konden verschillen in perceptie was me snel duidelijk; niet zelden draaide iemand zich in het aansluitend debat tóch even helemaal om op zijn stoel. 'Even zelf een blik werpen' op wie er nu toch zo'n vreemde mening op nahield. Ook ik deed dat. Het was heel duidelijk dat er grote perceptieverschillen waren, alleen al tussen deze disciplines.

**In de rechtszaal lijken we uit te gaan van de premisse dat alle disciplines elkaar op hoofdlijnen goed zullen begrijpen**

Die sfeer contrasteert sterk met hoe het gaat in de rechtszaal. Dáár lijken we uit te gaan van de premisse, dat alle disciplines elkaar op hoofdlijnen goed zullen begrijpen; af en toe een enkele vraag om 'vertaling' of verduidelijking.

Maar laten we eens stilstaan bij hoe perceptie, ieders eigen bril, door elke stap van het hele strafrechtelijk proces heenloopt. En die beïnvloedt. Wat is die potentiële invloed van iedere 'bril' met een rol in de handeling – en uitkomst – van het strafrechtelijk proces?

## Eigen bril

Laten we beginnen bij de gedragsdeskundigen. Wij, psychiaters, zijn artsen zonder thermometer. We zijn zélf het instrument. Dat verplicht ons om – naast de kracht – vooral ook de beperkingen van het instrument te kennen. En deze tot een minimum te reduceren. Je eigen 'bril' moet je zo goed mogelijk kennen.

De uitdaging – in mijn rol als Pro Justitiarapporteur – vind ik in hoe ik in taal dát beschrijf wat ik wil dat de rechter begrijpt, zelfs als ik het niet letterlijk heb opgeschreven. Dat ís een balans. Je kunt immers niets impliceren wat té onzeker is. Je wilt geen construct bieden voor een veroordeling, waar dit mogelijk onterecht is. En tegelijkertijd, wil je je ervan verzekeren dat die ander het geheel goed begrijpt.

Als Pro Justitiarapporteur onthoud je je voor de Rechtspraak zoveel mogelijk van jargon, van 'labels' en psychiatrische terminologie. Je schrijft immers voor 'de leek' (lees: de Rechtspraak). Ik vind dit prettig schrijven, want jargon kan verhullen wat je niet precies weet, jargon impliceert dat we het allen over precies hetzelfde hebben. En jargon dwingt af dat er geen verdere vragen nodig zijn. Zéker niet van leek naar expert. En al helemáál niet als dat jargon wordt gebezigd door een ervaren oudere psychiater.

Jargon vormt hiermee een geaccepteerde, natuurlijke – communicatieve – barrière voor verder doorvragen.

De vraag 'kunt u het me toch nog beter uitleggen' blijft gemakkelijk uit.

Jargon (lees: classificatie) wordt in de psychiatrie gebruikt voor duidelijkheid over de meest effectieve behandeling en de meest waarschijnlijke prognose. De uitzonderingen daargelaten.

Maar die úitzondering, dáár gaat het juist om.

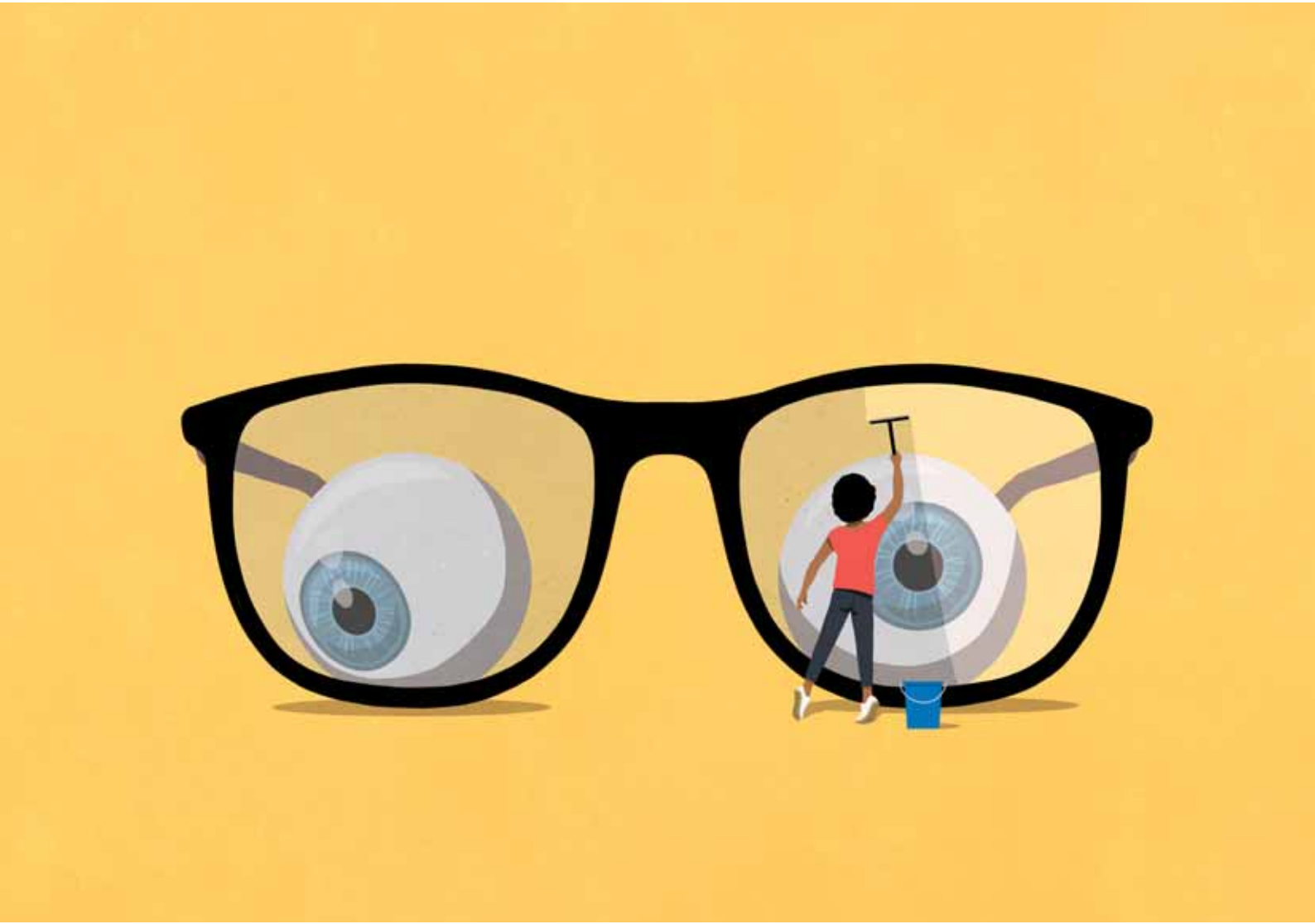

© Malte Mueller/Getty images

Zeker in de rechtspraak, waarin de belangen – zo mogelijk – nóg groter zijn voor dit ene individu.

Belangrijk is dan niet te vergeten dat we de labels (of classificatie) in de psychiatrie zelf hebben *bedacht* nu júist om dit ene individu te begrijpen. Niet andersom.

Steeds meer is duidelijk, dat onder eenzelfde label een grote diversiteit aan mensen en verschillende combinaties van symptomen, met een verschillende oorzaak en (dus) ook een verschillende prognose schuilgaan. Spreken over kwetsbaarheden als psychosegevoeligheid in plaats van schizofrenie, doet daarom al meer recht aan het individu. Dat gebeurt steeds meer.

Maar in het strafrechtelijk proces is – naast geschreven informatie – ook beeldvorming van belang; de indruk die de verdachte maakt. De beeldvorming waar we ons maar weinig bewust van zijn, maar die wel relevant is voor wat je denkt te zien. En hoe dit vervolgens – onbewust – je duiding en je handelen stuurt. Het kan hierbij om vooroordelen gaan, maar het gaat me hier over iets anders.

Hoe sterk het mechanisme is van hoe ons onbewuste brein invloed heeft, werd me duidelijk toen ik vanuit de forensische psychiatrie ging werken op een polikliniek voor mensen met hersenletsel. Toen de eerste – associatief breedsprakige – patiënt de spreekkamer verliet, vroeg ik me hardop af of 'ze niet toch ook wat hypomaan was'. De ervaren psycholoog zei vriendelijk maar kordaat, 'ja, of het is ontremming bij hersenletsel'. Toen ik langer op de polikliniek werkte, begon mij tegelijkertijd in mijn forensische werk als feedbackgever in de tbs verlengings-Pro Justitiarapportages iets op te vallen. Namelijk de symptomen en patronen van hersenletsel die nu door andere gedragsdeskundigen onvoldoende herkend werden (waar op mijn advies ook onderzoek naar is gevolgd).[2] Het laat zien dat we nieuwe informatie niet zomaar herkennen – al helemaal niet als patroon – maar gewoonlijk varen op patronen die we al kennen.

**Auteur**

**1.** Drs. M. Boas werkt binnen de forensische psychiatrie als psychiater en Pro Justitia-rapporteur voor het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP). Ook is zij supervisor van Pro Justitia-rapportages.

**Noten**

**2.** T. den Besten, N. Prent & F. Jonker, 'Hersenletsel als risicofactor in tbs', *Tijdschrift voor Neuropsychologie* 2026, afl. 2, tvnp.nl/edities/np-21-2/2/Hersenletsel-als-risicofactor-in-tbs.

**Dat wat je verwácht, denkt te (her)kénnen en dus méént te zien speelt een belangrijke rol in je beoordeling van de inhoud**

Dit soort patroonherkenning die de blik stuurt geldt natuurlijk niet alleen voor psychiaters of alleen voor diagnostiek. Het geldt voor alle perceptie en voor elk individueel brein.

## Verwachtingspatronen

Ons brein werkt als een verwachtingsmachine. Het herkent ingeoefende patronen. Dat is prettig. Maar tegelijkertijd sorteert het hierdoor als het ware voor; in die zin dat het gekende combinaties die een patroon kunnen vormen vanzelf aandacht geeft. En andere informatie – die niet direct binnen zo'n patroon valt – vanzelf minder aandacht geeft. Omdat die informatie geen evidente betekenis voor je brein heeft. Niet in het grotere geheel van dat goed gekende patroon.

Dat wat je verwácht, denkt te (her)kénnen en dus méént te zien speelt hierdoor een belangrijke rol in je beoordeling van de inhoud. Of simpelweg in wát je ziet.

Vooral door wat je (brein) níet ziet.

Omdat ik me bewust ben van de kracht van het (onbewuste) brein, probeer ik in mijn rapport ook te anticiperen op de indruk die de verdachte in de rechtbank vermoedelijk zal maken. En uit te leggen dat deze indruk niet overeen hoeft te komen met hoe gevaarlijk óf hoe kwetsbaar iemand is. Of állebei.

Een ander voorbeeld. In een krant zag ik ooit een rechtbanktekening van een verdachte van een zeer ernstig feit. Op de tekening: een stoere man met een verharde blik. De neuroloog had deze man eerder een 'zielig hoopje mens' genoemd.

Hebben we nu dan alle potentiële invloed van perceptie beschouwd in het strafrechtelijk proces? Nee, toch niet.

Want de perceptie van *wie* – of *hoe* – iets wordt gezegd kan de waardering van iemands inhoudelijk betoog of verdediging (negatief of positief) beïnvloeden.

Hoe wordt bijvoorbeeld de deskundige gepercipieerd? Of de officier van justitie? Bijvoorbeeld door de rechter. Is dit werkelijk zo relevant? Toch wel.

We kijken – ter illustratie – opnieuw naar de gedragsdeskundige.

De Rechtspraak wenst – zo mogelijk – een eenduidig, zwart-wit antwoord.

Maar als psychiater bied ik vooral grijstinten.

In de rechtszaal komt mijn eigen betoog soms wat oenig over. Ik probeer de mij gestelde vragen namelijk zo nauwkeurig mogelijk te beantwoorden. Zeker in een complexe casus. Dat kan vervolgens flink afsteken bij een mederapporteur die met ferme overtuiging een heel duidelijke uitspraak doet. Zelfs al weet je niet hoezeer onderbouwd deze visie is.

Zo herinner ik me een mederapporteur die geen enkele moeite deed om de vraag van de advocaat zelfs maar te beluisteren. In repliek op een vraag vertelde hij simpelweg het verhaal dat hij had beoogd te vertellen over de verdachte.

En: hoe complexer de casus, hoe groter de behoefte aan dit eenduidig antwoord. Maar simplificatie kan afbreuk doen aan de realiteit van de situatie. Net zoals jargon per definitie nu eenmaal afbreuk doet aan informatie. Dat hoeft niet te schaden, maar je moet je er wel bewust van zijn dat dit gebeurt.

De invloed van perceptie in een proces is moeilijk kenbaar. Ook de communicatie tussen Pro Justitiarapporteur en rechter blijft – hoe goed van wil ook – iets troebel. Je weet als rapporteur immers nooit of je zo bent begrepen, zoals je had beoogd.

Zelfs als je advies wordt opgevolgd, weet je niet of de nuance die je beschreef begrepen – en niet gemist – is. En vooral weet je niet; of die nuance – indien deze gekend was – mogelijk toch een ándere uitspraak had opgeleverd. Er is geen nabeschouwing.

Concluderend, door de werking van ons brein is het van belang om niet alleen argumenten en onderbouwing te zoeken vóór je verwachting, maar vooral ook alert te zijn op dát wat tégen die verwachting pleit. En daarop door te vragen. Dat geldt voor elke speler in het proces. Ons brein maakt het ons gemakkelijk. Dat dit niet altijd helpend is, zeker niet in een proces met dermate verstrekkende gevolgen voor een individu, is evident.

Ga daarom niet uit van uw eerste indruk. Heroverweeg. Stel de vraag 'Leg het nog eens beter uit', aan uzelf en aan de ander.

Laat u niet weerhouden door jargon of andere aannames of algemeenheden die te weinig specifiek zijn voor het individu.

Dan optimaliseren we – gezamenlijk – in het strafrechtelijk proces de kans dat we elk individu werkelijk recht doen. En hiermee ook de maatschappij. •